

УДК 821.161.1.09(477)“19”О. Чичерін

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОЛЕКСІЯ ЧИЧЕРІНА

Михайло Гнатюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: teorija@franko.lviv.ua*

Проаналізовано принципи, за якими видатний літературознавець Олексій Чичерін аналізував твори українського красного письменства. Увагу звернуто на трактування літературознавця наукової та художньої спадщини Івана Франка. Також проаналізовано окремі праці Олексія Чичеріна, в яких він досліджував російсько-українським літературним взаємовпливи.

Ключові слова: літературознавчі концепції, питання стилю художнього твору, компаративні дослідження, літературознавчий метод.

Серед когорти вчених Львівського університету є непересічні особистості, які внесли неоціненний вклад у розвиток науки, культури, літератури. Серед тих, хто прислужився науковому авторитету Львівського університету у післявоєнні роки був і професор Олексій Чичерін.

Людина великої російської культури, вчений, теоретик волею трагічних подій середини ХХ ст. опинився у Львові – значному культурному осередку, в якому переплелися різні культурні впливи – український, польський, чеський, австрійський, а в післявоєнні роки і російський елемент. Після років переслідувань у Росії О. Чичерін переїхав до Львова і відразу поринув у атмосферу культурного і літературного життя, яке значною мірою деформувала тоталітарна система.

До Львова у радянської влади було особливе ставлення. Існувала думка, що в радянські часи, коли у мові “стригли нігті”, то у Києві “різали пальці”. Продовжуючи цей перелік можна ствердити, що у Львові відрізали руку.

Найзначніші наукові праці О. Чичеріна припадають саме на львівський період. Не можна сказати, що тут професору писалося найлегше. Але очевидно, що після переслідувань у Росії у Львові О. Чичерін почувався спокійніше.

Як відомо, головні праці О. Чичеріна, які принесли йому міжнародне визнання – це теоретичні дослідження роману: “О языке и стиле романа Л. Толстого “Война и мир” та “Возникновение романа-эпопеи”. у цих працях проаналізовано жанрові особливості роману з типологічним вивченням стилю. Висновки вченого, які ґрунтуються на глибокому дослідженні художнього тесту, мають визначальне значення для теорії жанру. Автор наголосив на важливості стилістичної єдності “романного цілого, єдність вищу, яка виникає у тісному зв’язку з композицією твору, з організацією його сюжету і взагалі з усім, що утворює його конструкцію”.

Важливе значення для сучасного літературознавства мають і теоретичні праці О. Чичеріна “Ритм образа: Стилистические проблемы” (Москва, 1977, 1982) та “Очерки по истории русского литературного стиля: Повествовательная проза и лирика” (Москва, 1977, 1982). Зрештою, теоретичний характер має й навчальний посібник професора “Произведения О. Бальзака “Гобсек” и “Утраченные иллюзии” (Москва: Высшая школа, 1982). Ствердимо, що цей посібник, невеликий за розміром, і досі зберігає свою актуальність для тих, хто вивчає французьку літературу.

Глибиною думки, концептуальністю суджень позначена праця О. Чичеріна “Сила поэтического слова: Статьи. Воспоминания” (Москва, 1985). Це книга вибраних статей ученого, в якій зустрічаємо й роздуми автора над класичною європейською літературою: творчості Гете, Бальзака, Достоевського, Горького, Фета, Тургенєва, сучасною російською літературою (Повість В. Распутіна “Прощание с Матерой” мають визначальне значення для вивчення творчості письменника, того чи іншого питання теорії літератури.

Здавалося б у композиції книги дещо випадають з контексту праці “О рукописном сборнике XVIII века” чи літературний портрет відомого українського та російського літературознавця Миколи Гудзія “Николай Калининкович Гудзий”.

Для молодшого покоління філологів надзвичайно актуальними є спогади професора “Во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины...” та окремі розділи зі спогадів “Давние годы”. Нагадаємо, що з усіх видів белетристики спогади як документальний жанр зберігають свою актуальність для нашого сучасника. Нагадаю, з яким запоем читає наша молодь спогади І. Дзюби, Ю. Шереха (Тевельова), Г. Костюка, Г. Кочура, Б. Антонечка-Давидовича та ін. Викликають зацікавлення й спогади О. Чичеріна про пережите і в Росії, і в Україні. Мені пригадуються спогади О. Чичеріна, що потрапили в руки з його львівського періоду, які, очевидно, досі не надруковані. У них є чимало контрверсійного про наших львівських учених. Коли в Україні видрукували мемуарну діалогію Ю. Шереха “Я – мене – мені (І довкруги)” з іронічно-саркастичними характеристиками деяких наших учених, то у О. Чичеріна ця сатирично-іронічна манера набула науково-об’єктивного аналізу з нотками суб’єктивного бачення окремих проблем. В усякому разі, наукова істина потребує саме такого підходу: записані думки відображають і час, і особу автора. Адже, читаючи мемуари, мусимо зіставляти три часові площини: час подій, час подій, який фіксував автор, час сприймання цих подій читача.

У декількох статтях О. Чичерін звертався до вивчення творчості І. Франка, зокрема його літературознавчої спадщини. Для нашого сучасника значимою є його стаття “Літературознавчий метод І. Франка в його судженнях про французьку літературу ХІХ ст.” [1, с. 191–199]. Більше ніж через 30 років ця стаття була передрукована на сторінках збірника “проблеми світової літератури” (2009, № 2).

У своїх дослідженнях вчений ішов від аналізу окремого твору до синтетичної оцінки творчості письменника чи вченого. Визначаючи літературознавчий метод І. Франка, О. Чичерін ішов від загальної оцінки до конкретного аналізу. Вчений виходив з універсальності Франкового генія, що проявив себе як дослідник, як спеціаліст, у працях якого виявилось піклування про культурне зростання українського народу.

Говорячи про літературознавчі праці І. Франка, О. Чичерін стверджував, що у них виявилася “така ж сама надзвичайна різноманітність: у них поєднується справжній фі-

лолог, дослідник мови і стилю, перекладач, вчений-коментатор з критиком-публіцистом, який відгукується на нові явища рідної і багатьох чужоземних літератур” [6, с. 191].

Будучи глибоким знавцем французької літератури та літературознавства, О. Чичерін провів порівняння принципів аналізу літературного твору французьких дослідників літератури Жюля Леметра, Еміля Фате, Фердінанда Брюнетьєра з особливостями літературознавчого методу І. Франка.

На основі такого зіставлення дослідник прийшов до висновку про те, що, спираючись на досвід європейських учених-літературознавців, І. Франко аналізував епічні твори великих жанрів на тлі європейського роману того часу. До того ж для українського дослідника важливою є національна специфіка твору (згадаймо Франкове “Кожний чільний сучасний списатель – чи він слов’янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, – являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввісати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань” [2, с. 34]). Наголосив О. Чичерін на Франковому трактуванні літературного твору як явищі національної літератури, а водночас як ланці загальноєвропейського культурного процесу.

На думку вченого, за І. Франком суспільна вартість того чи іншого твору (до аналізу залучені мистецькі явища російської – Л. Толстой, Ф. Достоєвський та французької – Е. Золя) полягає в тому, що в літературі має проявитися етап традиційного мистецтва.

На відміну від французьких критиків (Ф. Брюнетьєр) І. Франко виступав проти суб’єктивізму в оцінці літературного твору. Головним критерієм вартості літературного твору, за І. Франком, як стверджував О. Чичерін, є внесок цього твору у духовну скарбницю людства.

Нарешті, одне з важливих завдань літературознавства – дослідження творчої індивідуальності письменника, яку можна вивчити “особливо завдяки точному, об’єктивному, гостро соціальному методу своєї критики”.

Простеживши особливості літературознавчого методу українського вченого у його статтях про французьку літературу, О. Чичерін прийшов до висновку, що І. Франко у згаданих статтях стояв на передових, правильніших позиціях, ніж французька літературна критика того часу.

Прецизійно оцінив значення І. Франка для розвитку європейського літературознавства О. Чичерін у статті “Іван Франко і проблеми зарубіжної літератури” [3, с. 10–15]. Дослідник стверджував, що творча практика І. Франка – один з рідкісних у світовій літературі випадків, коли за творчістю Франка-письменника пильно стежать Франко-критик і Франко-теоретик. “Безумовно, багато прозаїків і поетів були тонкими та досвідченими шанувальниками мистецтва слова, та жоден видатний поет чи романіст не був таким глибоким теоретиком, критиком, літературознавцем, як Іван Франко. Не тільки його розвідка “Із секретів поетичної творчості”, а й багато його статей, навіть окремі судження – це не просто животворні думки: за ними постійно знаходиш стрункість методології, яка приводить до глибокого соціального, дієвого, плідного розуміння твору певного автора і літератури загалом”. Визначав О. Чичерін риси І. Франка-літературознавця у ставленні до різних європейських літератур. Якщо в англійській чи

італійській літературах І. Франка переважно цікавили класики далекого минулого, то в польській, французькій літературах вченого цікавила сучасність.

На думку О. Чичеріна, І. Франко свідомо та наполегливо проторював у літературі нові шляхи, зосереджуючи значну увагу не теорії свого мистецтва. Передумовою морально-виховної сили його літературознавчих праць було прагнення виховувати і формувати свідомість читача, чим мало переймалося західноєвропейське літературознавство наприкінці XIX ст.

У науковій розвідці О. Чичерін вичленував чотири головні, на його думку, риси методології І. Франка. Першою рисою є глибокий інтерес до історичної зумовленості літературного процесу. Твердження, що висловив учений, підтвердили сучасні дослідники теоретичних поглядів І. Франка, які наголосили на його прихильності до позитивістичної методології в її культурно-історичному варіанті. Як слушно зауважив учений, І. Франко розглядав кожне явище в контексті національної літератури і як загальноєвропейське явище.

Другою рисою літературознавчої методології І. Франка О. Чичерін вважав порівняльне зіставлення творів різних національних літератур (творчість Льва Толстого та Федора Достоевського, з одного боку, і творчості француза Емілія, яку Золя культивував І. Франко).

Третьою рисою літературознавчої методології Івана Франка Олександр Чичерін вважав виступи проти суб'єктивізму, чим особливо грішила тогочасна французька критика (Жюль Леметр). Додамо до цього, що для І. Франка ніяк не вартою уваги були твердження віденського критика Германа Бара, який вихваляв у своїх статтях французького поета Поля Верлена, а у приватних бесідах називав його нікчемою. Отже, визначальним для дослідника літератури є внесок у розвиток культурної скарбниці людства.

Нарешті, четвертою рисою літературознавчої методології І. Франка О. Чичерін назвав вміння визначити творчу індивідуальність письменника, що дало підстави захищати І. Франка до вчених, які мають європейське визнання.

У статті “Достоевський у творчій спадщині І. Франка” (Радянське літературознавство, 1971) О. Чичерін поставив одне з важливих для нашого літературознавства питань про світ художнього мислення І. Франка. Доречно нагадати, що літературний учитель І. Франка Михайло Драгоманов ще у 70-х рр. націлював молодого студента на вивчення найвищих досягнень світової, в т. ч. і російської літератури. Іван Франко не залишив літературознавчих досліджень про Федора Достоевського, яким був, скажімо, його літературний портрет “Лев Толстой”, але “точки дотику” двох великих майстрів є досить значними, і заглибитись у світ цих творчих перетинів є продуктивною для такого проникливого літературознавця, яким був професор О. Чичерін. На основі глибокого компаративістського дослідження вчений дійшов висновку, що у повістях (романах? – М. Г.) “Основи суспільності” та “Перехресні стежки” є прояви серйозних студій над романами Достоевського. Йдучи за принципами від конкретного до загального, вчений зазначив, що філософська та трагедійна динаміка Достоевського залишили у праці І. Франка глибокий слід [4, с. 55]. До того ж, вчений не підганяв своїх спостережень під якийсь шаблон, не робив якихось неконкретних узагальнень. Різниця між двома класиками виявилась у національній ментальності двох народів, їхньому ставленні до функції пейзажу в творах І. Франка.

“У зображенні природи вже виявилася зовсім інша, ніж у Достоевського, ідейна і стилістична хвиля; і лірична піднесеність перед лицем природи, її багатства, її пред-

мету, її життя, і свідомість повної єдності людини з цією то радісною, то тривожною, то скорботною природою” [4, с. 57].

Авторська індивідуальність для О. Чичеріна-літературознавця була визначальною: “Достоевський озброює І. Франка в його боротьбі з огидними проявами поміщицького і чиновницького побуту, але у сфері утвердження українським письменником нових ідей і нових людських взаємин, в розумінні суспільства і природи він іде своїм шляхом” [4, с. 57–58].

Особливості поетики, зокрема стилю письменника, були характерними для теоретичного осмислення для будь-якої дискусії, в якій О. Чичеріну доводилося брати участь. Іноді вчений тільки окреслював тезу, яку пізніше досліджували інші літературознавці у всій повноті. У роботі міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО “Іван Франко і світова культура” (1986) О. Чичерін виступав у обговоренні доповідей, але дві думки, що стосуються вивчення творчості великого українського митця та вченого, до є значимими. Йдеться про необхідність всебічного вивчення творчості письменника, як його вершинних досягнень, так і слабких, а іноді просто невдалих творів. Такий підхід є досить продуктивним. Франкознавство останніх десятиліть намагається дати оцінку й деяким контраверсійним творам І. Франка. І це аж ніяк не применшує його геніальної особистості. Бо такі речі є у кожного визначного письменника і вченого.

Інша важлива проблема, на яку звернув увагу О. Чичерін – це вивчення індивідуального творчого стилю І. Франка-письменника, його спорідненість з українськими національними рисами стилю М. Гоголя-повістяра: “У всіх доповідях, присвячених проблемам стилю, не було показано досить рельєфно, в чому власне виявляються національні риси стилю І. Франка. Російські читачі найбільше знають про “український стиль” за Гоголем. Гоголь вніс у російську літературу надзвичайно багато характерних українських стилістичних прийомів, що пов’язане зі специфікою його емоційності. І ось у Франка, очевидно, є такий же елемент, який властивий творчості Гоголя, хоча Гоголь писав по-російськи, проникнувшись українським духом, культурою українського народу” [5, с. 298].

Говорив О. Чичерін про чисто національні риси стилю І. Франка – ця проблема надзвичайно актуальна для сучасного літературознавства, яку вчений побачив ще 25 років тому.

Як бачимо, у своїх теоретичних працях О. Чичерін-літературознавець приділив чимало уваги питанням української літератури, української культури. Літературознавець широкої ерудиції, вчений виходив із високих вимог європейських загальнокультурних цінностей, оцінюючи твори української літератури, зокрема творчості І. Франка. Час не затьмарив висновків ученого. Наше покоління має вивчати наукову спадщину О. Чичеріна-ученого, яка є явищем всеслов’янського масштабу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Іван Франко*. Статті і матеріали / Іван Франко. – 1958. – Вип. 6. – С. 191–199.
2. *Франко І.* Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. Т. 31 / І. Франко. – С. 34–35.
3. *Чичерін О.* Іван Франко і проблеми зарубіжної літератури / О. Чичерін // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів : Вища школа, 1984. – Вип. 42. – С. 10–14.

4. Чичерін О. В. Достоєвський у творчій спадщині Івана Франка / О. В. Чичерін // Радянське літературознавство, 1971. – № 11. – С. 54–58.
5. Чичерін О. Обговорення / О. Чичерін // Іван Франко і світова культура. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 2–3. – С. 297–298.
6. Чичерін О. Літературознавчий метод Івана Франка в його судженнях про французьку літературу XIX ст. / О. Чичерін // Іван Франко. Статті і матеріали, 1958. – Вип. 6. – С. 191.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

UKRAINIAN STUDIES ASPECT OF THEORETICAL RESEARCHES BY OLEKSII CHICHERIN

Mykhaylo Hnatiuk

*The Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytets'ka St., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: teorija@franko.lviv.ua*

The author studies the principles of literary criticism applied by the prominent Russian researcher Aleksey Chycherin to works of Ukrainian literature. A special attention is drawn to his interpretation of Ivan Franko's scholarly and literary heritage. Aleksey Chycherin's comparative studies of Russian and Ukrainian literary connections have been under analysis.

Key words: literary criticism, artistic style, comparative studies, literary analysis.

УКРАИНОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ АЛЕКСЕЯ ЧИЧЕРИНА

Михайло Гнатюк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e-mail: teorija@franko.lviv.ua*

Проанализировано принципы за которыми видный литературовед Алексей Чичерин анализировал произведения украинской литературы. Особое внимание уделяется трактовке литературоведа научного и художественного наследия Ивана Франко. Также проанализированы отдельные компаративные исследования Алексея Чичерина, посвященные русско-украинским литературным взаимовлияниям.

Ключевые слова: литературоведческие концепции, литературоведческий метод, вопросы стиля художественного произведения.